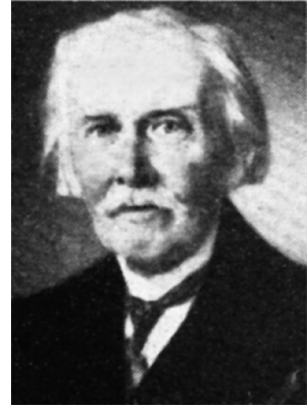

ГОВОРИТЬ МУЗИЧНА МОЛОДЬ

Вікторія Кумгир-Новак

ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ ФЕРЕНЦА ЛІСТА І НАНДОРА ПЛОТЕНІ

2011 рік за ухвалою ЮНЕСКО був проголошений Міжнародним роком Ференца Ліста. Двохсотлітній ювілей композитора широко відзначався в Європі та за її межами. У Ваймарі пройшов VII Міжнародний конкурс п'яністів ім. Ліста, у різних музичних центрах світу – музичні фестивалі, тижні музики Ліста, ювілейні концерти. За інформацією інтернет-видань такі фестивалі відбулися в Будапешті (22–28 жовтня, «Ліст і Європа»), у Львові (15–22 листопада), Санкт-Петербурзі (4–6 жовтня), в Ташкенті (22–23 жовтня, «Золотий музичний листопад»), в Алма-Аті (29 листопада «Ференц Ліст: музика без кордонів») та багато ін.; тижні музики Ліста – в Лондоні, Мадриді, Байройті та багатьох інших містах.

На вшанування пам'яті композитора у місцях його перебування відкривалися меморіальні дошки, пам'ятники. В українському музикознавстві з'явилися нові дослідження, серед яких особливу увагу привернули публікації, присвячені перебуванню Ліста на Україні. Ключовою в цьому контексті є стаття Людмили Вольської та Анатолія Калиниченка «Ференц Ліст і Україна: бібліографічний аспект», опублікована в збірнику *Музична україністика: сучасний вимір*, вип. 2 (2008). На жаль, творчі зв'язки Ліста з Закарпаттям опинилися поза увагою дослідників, оскільки питання перебування композитора на найзахіднішому терені України в українському музикознавстві ще не висвітлювалося. Відзначення двохсотліття від дня народження Ліста послужило поштовхом для доповнення теми «Ліст і Україна». Адаже на Закарпатті жили і працювали учні і друзі угорського композитора: Нандор Плотені, Іштван Тóман, Зігізмунд Ленд'ел, котрі за життя розповідали про своє листування з Лістом, на запрошення яких великий маестро неодноразово приїздив у цей регіон і давав концерти.

Про Нандора Плотені (1844–1933), котрого в Європі ще називали Фердинандом або Фрідеріком, в Україні відомо досить мало. У радянській час в музикознавчій літературі його прізвище зустрічалося лише в єдиній публікації – в монографії Якова Мільштейна «Ференц Ліст»¹, де Плотені згадувався в переліку авторів спогадів про Ліста. Про самого Плотені ніякої інформації не було.

У незалежній Україні ситуація покращилася. У 1990–2000-х роках в окремих публікаціях закарпатських краєзнавців – філологів Івана Фекети, Юрія Шипа²,

¹ Я. Мільштейн. *Ференц Лист*, т. 1. Москва: Музыка, 1971, с. 716.

² Ю. В. Шип. *Скибка духовного хліба*. Ужгород: Патент, 1994.

історика Олександра Гріна³ – почали з'являтися матеріали про видатного скрипаля, переважно в історичному аспекті: неординарність постаті Плотені в історії Закарпаття, біографічні відомості про нього. Стаття І. Фекети цінна спогадами сина Вільяма Плотені про свого батька. Що ж до музикознавчих видань, то інформацію про Плотені містить тільки монографія закарпатської дослідниці Тетяни Росул⁴ у контексті музичного життя Закарпаття 1920–1930-х років. Її матеріали мають вигляд стислої біографічної довідки та окремих фактів у різних розділах книги.

У 2009–2011 роках у зв'язку з ювілеями Плотені та Ліста зацікавлення по-статтю Фердинанда Плотені посилилося, про що свідчать відкриття меморіальних дощок (Лісту, Плотені, Йоганесу Брамсу, Еде Ремені) та погруддя Лісту в колишньому маєтку графа-скрипаля в Лазах. Концерт класичної музики Камерного оркестру Ужгородського музичного училища ім. Дезидерія Задора під керівництвом Степана Ясницького на балконі палацу Плотені, поява цілого ряду інтернет-видань зі статтями журналістів.

Завдання більшості інтернет-видань – привернути увагу до палацу Плотені, до зв'язків Нандора з видатними європейськими музикантами свого часу, до долі сина видатного маестро, котрий залишився на Закарпатті. Щоправда, в поданні біографічних фактів між різними публікаціями спостерігається розбіжність, що викликає потребу уточнення різних фактів і подій.

Найновітніше інтернет-видання від 6 травня 2012 року журналістки Т. Літераті⁵ до відомих фактів долучає матеріали архіву родини Гошовських.

З публікацій за темою «Ліст – Плотені» привертають увагу листи Ференца Ліста до свого учня, що були оприлюднені ще у 1911 році з нагоди 100-річчя угорського музиканта⁶, та дві фундаментальні монографії про Ліста. В американському виданні Крістофера Гіббсена й Дани Гулей⁷ підкреслено, що Плотені входив до числа учнів Ліста й згадується скрипкова транскрипція «Елегії» останнього. Про спільні концертування Ліста з Плотені писав Дежо Легань⁸. В Україні окремого дослідження про цього скрипаля поки що немає.

³ О. Грін. Невідомі сторінки життя і діяльності Еде Ремені та Нандора Плотені // *Професійне музичне мистецтво Закарпаття XIX – першої половини XX століть*. Ужгород, 2004, с. 23–25.

⁴ Т. Росул. Музичне життя Закарпаття 20–30-х років XX ст. Ужгород: Поліпрінт 2002.

⁵ Т. Літераті. Дворянське гніздо. Маєток графів Плотені бачив скрипку Страдіварі // *Старий Замок Паланок*. Закарпаття онлайн. ЗМІ Закарпаття 06 травня 2012 – Інтернет-видання: <http://zakarpattya.net.ua/Zmi/96044-Dvorianske-hnizdo.-Maetok-hrafv-Ploteni-bachyv-skrypku-Stradivari-simeini-zrady-i-radianski-svavillia>

⁶ *A Magyar nemzeti museum. A Liszt Ferencz Emlékiállitás Lajstroma*. Budapest 1912.

⁷ Christopher Gibbs and H., Dana Gooley. *Franz Liszt and his world*. Princeton: University Press 2006, с. 417.

⁸ Legány Dezső. Liszt in Hungary // *Analesta Lisztiana II New light on Liszt and his music* [=Franz Liszt studies, series 6: Essays honor of Alan Walker's 65th birthday / ed. Michael Saffle, James Deaville / Library of Congress. Pendragon 1997, с. 3–16.

Нандор (Фердінанд) Плотені народився в селі Великі Лази, що поблизу Ужгорода. Його дитинство, юність й останні роки життя пов'язані з Закарпаттям, а в розквіті творчих сил і роки зрілості перебував у Західній Європі (Будапешті, Парижі, Ваймарі, Відні, містах концертних турне в Італії, Голландії, Бельгії, Єгипті тощо). Безперечно, в історії світової музичної культури Плотені посів значне місце як один із кращих угорських скрипалів другої половини XIX століття. У 1870 році він витримав великий виконавський відбір і став першою скрипкою Угорського королівського оркестру у Будапешті. А за блискучі успіхи у скриповому виконавстві був удостоєний графського титулу.

Дитинство Нандора проходило серед чарівної природи Закарпаття, а в часі співпало з періодом, коли завоювання «руської автономії» 1849 року поступово були витіснені і відчутно посилилася політика мадяризації. Школи перейшли на угорську мову навчання, вдома з хлопчиком спілкувалися на тогочасній державній мові.

Коли прийшов час визначитися з освітою сина, батько, будучи людиною світської професії, віддав Нандора в єдиний нецерковний навчальний заклад Ужгорода – центральну міську гімназію. Хлопчик освоював додаткові іноземні мови – німецьку і французьку, робив великі успіхи в музиці. В кінці 1850 – на початку 1860-х років в Ужгородській гімназії викладав один із визначних музикантів Закарпаття – Михайло Лихварчик. Він належав до числа найталановитіших учнів Костянтина Матезонського – видатного реформатора музичного життя краю. Йому доручили керівництво одним з кращих хорів краю – хором «Гармонія»⁹ та викладання «гармоничного сладкопінія» в Ужгородській духовній семінарії. Продовжуючи традиції Матезонського, Лихварчик поряд з хоровим співом в музичне виховання включає обов'язкову гру на скрипці.

Як згадував Вільям Плотені, першими вчителями Нандора були батьки¹⁰. Батько грав на скрипці, а мама непогано володіла фортеп'яно. Саме від них хлопчик успадкував музичні здібності, а подальше шліфування музичного таланту проходило під керуванням Лихварчика. Незважаючи на великі успіхи і безмежне захоплення музикою, Нандор не планував стати музикантом, бо для навчання в консерваторії необхідна була значна сума грошей, якої його батьки на той час не мали.

Та все змінив випадок. На Закарпаття з концертною програмою приїхав найкращий скрипаль Угорщини, соліст імператора Франца Йосифа – Еде Ремені. Про цього музиканта, окрім слави віртуоза зі світовим ім'ям, закріпилася слава патріота, котрий підтримував усе угорське, а відтак коштами від благочинних концертів сприяв розвитку музичної освіти та музично-культурного життя Угорщини. Батьки, бачачи великі здібності сина, вирішили скористатися приїздом видатного маестро і

⁹ Хор «Гармонія» був осередком так званої «ужгородської композиторської школи», подібної до перемишльської. Саме в цьому хорі були сконцентровані кращі музичні сили Закарпаття та найвищий професіоналізм. А за свідченням тогочасної преси, угорський міністр культури зазначав: «Якщо хто-небудь хоче почути кращий спів, ніж у опері, хай їде до Ужгороду, до кафедрального храму».

¹⁰ І. Фекета І. Каштелі духу Великих Лазів // *Карпатський край* (Ужгород, 2000/1–4), с. 19–20.

посприяти знайомству Еде Ремені з Нандором. Після концерту 28 вересня 1862 року, що відбувся в Мукачеві, котре в угорський період було кращим містом Закарпаття, видатний музикант послухав гру вісімнадцятилітнього Плотені, відкрив для себе його великий талант і вирішив допомогти юнакові. Ремені стає вчителем Нандора. Він запропонував поїхати разом з ним і сам взяв на себе усі матеріальні витрати. Цей вчинок настільки вразив усіх присутніх, що згодом вони не утрималися і написали відкритого листа Еде Ремені зі словами подяки і фразою: «Ви подали справжній урок багатіям у тому, як слід підтримувати свій народ»¹¹.

З Ремені Нандор музикував щодня і багато годин. Розпорядок дня включав заняття з Плотені, репетиції до концертів та виступи перед публікою. Інтенсивність засвоєння техніки скрипкової гри була дуже високою. Випускник професора Йозефа Бема (директора консерваторії у Відні та засновника віденської скрипкової школи) Ремені був яскравим носієм традицій віденської школи скрипкової гри¹². Продовжувачем віденської лінії став і Плотені, оскільки перейняв свою майстерність скрипаля від вчителя, вихованця віденської школи. Молодий музикант з 1867 року розпочав самостійну кар'єру виконавця-соліста, здійснивши ряд концертних турне. В Угорщині йому акомпанував Ліст, у Відні – Брамс, на Закарпатті – Іштван Томан. Ремені спостерігає у свого вихованця колосальний професійний ріст, якого і сам не очікував. Успіхи Нандора окрилюють вчителя, і вже на початок лютого 1863 року він планує велике концертне турне Північною Італією. І це тільки після чотирьох місяців занять!

Поштовхом до цієї поїздки послужило прагнення Ремені виступити у знаменитих театрах Італії, познайомитися з країною, а також велике бажання зустрітися з Лістом, котрий у той час перебував у Римі. Скрипалеві хотілося підтримати друга, поділитися своїми новинами та познайомити зі своїм талановитим учнем.

Концертна поїздка в північну Італію тривала близько п'яти місяців (з лютого до липня). Її маршрут проліг через Венецію, Падую, Віченцо, Моден, Мілан, Турін, Александрію, Геную, Парму, П'янченцу, Реджо, Болонью, Феррару, Ніццу. Скрипалям аплодують переповнені зали міланського оперного театру «La Scala», венеційських оперних театрів «San Cassiano», «La Fenice» «San Benedetti», «San Lucca», «Malibran», Королівського театру в Туріні, театру «Carlo Felice» в Генуї та багатьох інших.

Концертні виступи супроводжуються яскравими враженнями і подіями. З надзвичайним піднесенням Ремені і Плотені виступили на батьківщині Ніколо Паганіні в Генуї. Їх концерт настільки вразив італійців, що подякою скрипалеві за блискучу віртуозність й високо одухотворену гру став унікальний подарунок: міська влада піднесла Еде Ремені найбільшу цінність Генуї – особисту скрипку Ніколо Паганіні і надала можливість на ній пограти.

¹¹ Ferenc Reményi. Magához veszi Plotényi Nándort mint tanítványt // *Reményi Ede hegedűművész életrajza*. Budapest 2008 // Zene-Kar: Internetes folyóirat // http://www.zenekar.hu/tartalom/remenyi_ede_hegedumuvesz_eletrajza_/242

¹² George P. Upton, Gwendolyn Dunlevy Kelley. *Edouard Reményi: Musician, Litterateur and Man: An Appreciation*. Chicago: AC McClurg 1906, с. 10–11.

Італія запам'яталася Нандору ще й тому, що тут відбулося його знайомство з корифеєм угорської музики – Ференцом Лістом. Ремені представив Плотені як свого нового концертмейстера та як одного із найперспективніших своїх учнів. Нандору було тоді лише близько двадцяти років, а визнаному маестро – за п'ятдесят. Але вік молодого скрипаля не заважав побачити в ньому зрілого музиканта. Симпатію Ліста викликав той факт, що цей юнак, як і Ремені, був відданим національній ідеї, прагнув послужити розбудові угорської музичної культури. На одній із своїх фотографій Ліст записав: «Ремені і Плотені завжди ходили в угорському національному одязі. Для цього фото Плотені позичив мені свою гуню» (народний зимовий козушок з овечої шкіри).

Талановитий скрипаль був у захопленні від таланту Ліста і залюбки скористався можливістю увійти в коло його учнів. Протягом трьох років, приїжджаючи у Рим, юнак удосконалював свою майстерність гри на фортеп'яно. Без Ліста Нандор не зміг би стати тим п'яністом-концертмейстером, котрий відповідав би рівню гри скрипаля Едуарда Ремені.

Своєрідним визнанням п'яністичних і скрипкових успіхів Плотені стали спільні концертні виступи Ліста з Плотені. Влітку 1865 року видатний композитор у фортеп'янному дуеті з Плотені дав серію концертів в містах Угорщини: Буда, Пешт, Естергом, Сескард, Печ і т.д. Ліст допоміг утвердитися молодому скрипалеві¹³ і став першим його концертмейстером.

Між двома музикантами сформувалися творчі й дружні стосунки. У 1875 році Плотені допомагав Лісту в створенні Угорської музичної академії. У 1876 році в процесі спільного музикування була створена скрипкова транскрипція знаменитої «Елегії» Ліста¹⁴. А у 1878 році Нандор Плотені запрошує маестро стати першим свідком на його весіллі, що свідчить про перехід творчих взаємин на новий рівень – справжньої дружби. Незважаючи на велику зайнятість, Ліст приїздить на цю подію в Париж.

Після весілля Ліст і Ремені гостювали на Закарпатті. В родинному архіві збереглася фотографія, зроблена ще у старому маєтку Плотені, де Ліст сидить за чорним роялем (який й до нині зберігається в родині Гошовських, з якою Плотені товаришував), а поруч зі скрипкою – Еде Ремені та захоплений їх грою молодий Нандор Плотені. Згодом, Ліст неодноразово стає дорогим гостем у графському маєтку Плотені у Великих Лазах на Закарпатті.

¹³ Нандор Плотені залишався концертуючим скрипалем аж до 84-річного віку, даючи концерти у різних західноєвропейських містах з концертмейстером Іштваном Томаном (Molnár Imre. Nándor Plotényi // A Magyar Muzsika Könyve / ред. Imre Molnár. Budapest 1936, с. 463, 595.

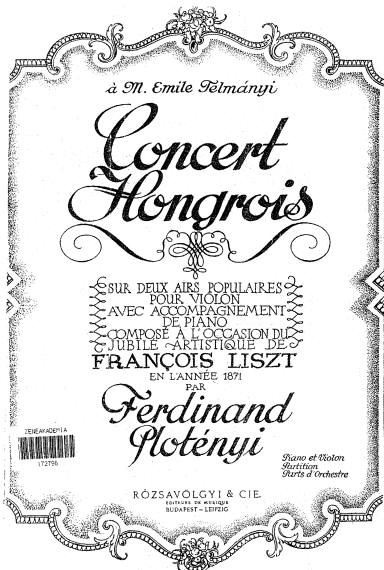
¹⁴ F. Liszt. Elegie Nein 1. Transcription Autor und Plotenyi (Geige, Piano). Leipzig: C. F. Kahut 1920 http://conquest.imslp.info/files/imglnks/usimg/e/ec/IMSLP90201-PMLP11059-1rst_elegie_liszt_piano_violin_harmonium082.pdf

Зліва направо: Ференц Ліст, Нандор Плотені, Еде Ремені

Одна з останніх їх зустрічей відбулася весною 1886 року на родинному святі Плотені з нагоди завершення будівництва нового палацу. Ліст бере участь у закладанні парку з рідкісних видів декоративних дерев поблизу палацу, виступає з концертами на графському балконі у Великих Лазах та в залі Ужгородської філармонії. На знак великої поваги до угорського музиканта Плотені в 1929 році опублікував про нього спогади¹⁵, а свій найзначніший твір – «Угорський концерт» – присвятив Лісту.

¹⁵ Emlékezések List Ferencrő von Graf Albert Apponyi [...], Nándor Plotényi // *Muzsika* (Budapest 1929/ 1–2).

«Угорський концерт» (E-dur) для скрипки з оркестром Плотені в Україні майже невідомий. Цікавою є історія його написання. У музичних колах XIX ст. була поширена традиція музичних дарунків. Отож не дивно, що у Плотені на святкування 60-річного ювілею маестро виник задум написати «Угорський концерт» для скрипки із симфонічним оркестром. На момент створення – 1871 рік – Нандор був вже відомим скрипалем (першою скрипкою оркестру Угорської королівської опери). Прем'єрне виконання відбулося з усіма урочистостями в присутності Ліста. Партію скрипки виконував сам автор у супроводі симфонічного оркестру Угорської королівської опери. Перше виконання виявилось яскравою подією в мистецькому житті країни.

Цей подарунок став для Ліста особливо приемним. Він був від його учня, з котрим він об'їздив концертами чимало угорських міст. Твір відобразив угорський національний дух, що для Ліста було особливо близьким і приемним. Врешті сам концерт виявився яскравим. Ноти у вигляді клавiру були опубліковані в Парижі, а згодом у Ляйпцизі та Будапешті.

За характером музики твір піднесено-урочистий з багатою гамою внутрішніх контрастів. Скрипковий концерт Плотені увiбрав характерні риси стилю Ліста:

- 1) концерт поемного типу;
- 2) виділяється яскраво-національним колоритом мелодій;
- 3) побудований на яскравих образних контрастах: від емоційного піднесення до витонченої лірики.

В основі твору лягли дві образно-контрастні теми в народному дусі (як зазначає автор на обкладинці): урочисто-піднесена (перша тема на тональних співставленнях побудов в основній тональності і тональності VI мажорного тризвуку):

Allegro maestoso **Ferdinand Plotényi**

Tutti

Violino

й інтимно-лірична (друга тема):

Зв'язуючою ланкою між ними стала нестійка, але тематично яскрава зв'язкова тема, яка в експозиційному викладі подається в оркестровій (чи фортеп'яній) партії:

The image displays two systems of musical notation for a piano concerto. Each system consists of a vocal line (top staff) and a piano accompaniment (middle and bottom staves). The key signature is three sharps (F#, C#, G#). The first system features dynamic markings of *sf* (sforzando) in the piano part. The second system includes a *p* (piano) marking. The notation includes various rhythmic values, slurs, and articulation marks.

Слід зауважити, що Концерт написано на дві *популярні мелодії*. У XIX столітті під терміном «популярні» розуміли народні мелодії. У цьому концерті – це вербункош та новоугорська пісня, які включають характерні синкоповані каданси та гострий ритм.

Концерт Плотені одночастинний. Як і в Ліста, написаний у вільній формі та поєднує ознаки кількох музичних форм: контрастно-зіставної, вільно трактованої сонатної, старосонатної, варіаційної, циклічної.

Образні контрасти, великий оркестровий розділ на початку експозиції, концерткування як головний принцип форми (головна партія в оркестровому tutti, побічна – сольний інструмент) викликають паралелі із експозицією сонатного allegro і concerto grosso. Але перша і друга теми проходять в одній і тій самій тональності, тобто між ними немає тонального контрасту, й обидві вони звучать у Мі мажорі, що є характерним для старосонатної форми.

Зв'язкова партія виконує подвійну функцію: вона водночас є і зв'язковою, і заключною. В заключній партії композитор використав ряд фактурних варіацій на тему зв'язкової. Таким чином, в загальну форму було включено ще й варіаційний принцип, характерний для народної музики.

Розробка демонструє перший тональний контраст; вона звучить у домінантовій тональності і включає мотивний розвиток музичного матеріалу побічної партії, що вносить в музичну образність нестійкість і напругу.

Реприз у Скрипковому концерті Плотені є дві:

– перша, несправжня і скорочена, звучить в субдомінантовій тональності. Головна тема подається у варіаційному вигляді і поступово перетворюється на

марш, що викликає паралелі з героїчними національними мелодіями часів Угорської революції. Арпеджований супровід теми імітує угорську цитеру (щипковий інструмент);

– друга, справжня, реприза звучить в основній тональності, а за послідовністю розгортання тематичного матеріалу є дзеркальною.

Перелічені особливості виявляють зв'язок з вільно-трактованою сонатною формою, яка вбирає в себе й ознаки інших форм. Водночас, темпові контрасти між чотирма великими розділами викликають асоціації з симфонічним циклом:

I розділ (*Allegro*, Мі мажор) позначений рисами сонатного *allegro*;

II розділ (*Molto Moderato*, Сі мажор) за темпом в'яжеться з повільною частиною циклу;

III розділ (*Marziale ed eroico*, Ля мажор) нагадує героїчне скерцо;

IV розділ (*Moderato*, Мі мажор) – піднесено-урочистий фінал.

Разом з тим, нанизування темпових та тональних контрастів може трактуватися як контрастно-співставна будова. Та при всій розмаїтості і неоднозначності музичної будови, єдність концертної надає аркове повторення головної теми у фіналі.

В цілому скрипковий концерт вражає багатством різних граней лірики, полярністю образів та різноманітністю мелодій – фанфарність, рецитація, пісенність, танець. Головною особливістю концерту є домінування «світливих тонів». Емоційне піднесення твору надає лейтгармонія: Т – VI мажорний в мажорі: E–Cis; Fis–A (типово романтична гармонія).

За технікою виконання «Угорський концерт» – ефектний і віртуозний. Скрипкова партія насичена мелізматикою, блискучою технікою (рух подвійними нотами, акордами, пасажами), різноманітністю штрихів (летюче стакато, рикшет, легато та ін.). Особливою складністю виділяється каденція. Як і Ліст, Плотені в якості важливого прийому виразовості скрипкової партії використовує віртуозність. Цікаво, що бездоганне володіння Плотені інструментом дозволило включати складні пасажі, котрі ніби «лежать під пальцями», бо відзначаються зручністю для виконання.

* * *

Імена Плотені і Ліста залишаються поряд. Два найкращих музичних заклади Угорщини носять їх імена: Національна музична академія ім. Ференца Ліста та Будапештська консерваторія ім. Нандора Плотені. В Україні у 2009 році в селі Великі Лази встановлено пам'ятні дошки видатним музикантам, які концертували у Великолазівському палаці.

А зовсім нещодавно, 23 грудня 2011 року у маєтку Нандора Плотені, куди неодноразово приїздив Ліст, відкрито пам'ятник великому угорському п'яністу і композитору на знак їх товаришування.

Погруддя Лісту в маєтку Плотені (Великі Лази)

Меморіальні дошки Лісту та Плотені у Великих Лазах

